

Jarosław Wierzbiński

Status nowego słownictwa rosyjskiego w opracowaniach leksykograficznych

Acta Universitatis Lodzensis. Folia Linguistica Rossica 6, 201-208

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Jarosław Wierziński*

STATUS NOWEGO SŁOWNICTWA ROSYJSKIEGO W OPRACOWANIACH LEKSYKOGRAFICZNYCH¹

Nakładem Wydawnictwa Uniwersytetu Śląskiego w 2006 r. ukazała się monografia Margarity Nadel-Czerwińskiej pt. *Nowa leksyka w rosyjskich słownikach objaśniających końca XX – początku XXI wieku* (Katowice, 172 s.), będąca naturalnym następstwem wieloletnich zainteresowań leksykograficznych autorki – zarówno teoretycznych, jak i praktycznych.

Książka opatrzona jest *Wstępem* (s. 7–30), wyjaśniającym główne założenia i cele pracy; przynoszącym informacje o terminach, o podstawowych mankamentach związanych z kodyfikacją nowego słownictwa i nowych znaczeń na skutek przesunięć semantycznych czy też deformacji semantycznych w związku z kształtowaniem się znaczeń przenośnych; charakteryzującym słownikowy materiał badawczy i prezentującym metodologię badań. Autorka wychodzi od przedstawienia materiału słownikowego w opracowaniach leksykograficznych, wskazując mechanizmy błędnych interpretacji.

Główna zawartość merytoryczna monografii przedstawiona została w dwóch częściach: cz. 1 pt. *Współczesne słowniki języka rosyjskiego a nowatorstwo leksykalne*; cz. 2 pt. *Grupy tematyczne w obrębie nowego słownictwa i jego status względem normy językowej*.

Margarita Nadel-Czerwińska zajęła się analizą tematyczną nowego słownictwa w rosyjskich leksykonach objaśniających, które ukazały się w Rosji w okresie dwóch ostatnich dziesięcioleci XX w. i na przełomie stuleci, ponieważ – jak argumentuje – nie było ono jeszcze obiektem całościowego opracowania. Studia w tym zakresie miały jedynie przyczynkarski charakter. Autorka operuje pojęciem *nowa leksyka* z uwagi na status słownikowy danej jednostki leksykalnej, którą współczesne leksykony bądź to rejestrują po raz pierwszy, bądź to odnotowują ją ponownie po dłuższej nieobecności, bądź wprowadzają jej zmienione znaczenie czy też zupełnie nowe znaczenie. Autorka podkreśla przy

* Uniwersytet Łódzki.

¹ Jest to artykuł recenzyjny książki M. Nadel-Czerwińskiej, której tytuł w oryginale brzmi *Новая лексика в русских толковых словарях конца XX – начала XXI веков*.

тум: „под понятием *новое* подразумеваются не столько *лексемы*, только что *появившиеся* в современном русском языке (напр., *неологизмы* либо *свежие заимствования* из английского и других языков), сколько *лексемы*, *зафиксированные лингвистическими русскоязычными словарями* недавно, в ограниченный нами и заглавием работы период” (s. 8–9). Dalej też wujaśnia: „в поле нашего исследования и описания попадают прежде всего лексические единицы, в языковом обиходе уже существующие, а нередко и давно существующие, однако лишь недавно зафиксированные составителями толковых словарей...” (s. 9). W problematykę opisu nowej leksyki i nowych znaczeń wprowadza rzeczową analizę semantyczną kilku jednostek leksykalnych: *махаться*, *глюк*, *истеричка* i *вертухай*. W podejściu takim upatruje, słusznie zresztą, nowatorstwo swojej pracy.

Autorka wyróżniła cele, z których wynikają równoległe określone zadania. Zgodnie z nimi zajęła się 1) wskazaniem mechanizmów przenikania nowej leksyki do współczesnych leksykonów, przedstawiając jej tematyczne zróżnicowanie; 2) typologią nowej leksyki, która zakłada jej dyferencjację funkcjonalną, stylistyczną, etymologiczną; 3) ustaleniem zakresu i skali występowania nowej leksyki (symulacja statystyczna). Przedstawiła ponadto zmiany w obrębie artykułu hasłowego, zajęła się porównaniem tychże artykułów w nowszych opracowaniach oraz przeglądem najważniejszych procesów w leksykografii rosyjskiej.

W pracy M. Nadel-Czerwińskiej znajdujemy obszerny materiał językowy, jakkolwiek sama autorka zastrzega, iż jej praca nie pretenduje na ostateczne rozstrzygnięcia i nie wyczerpuje całej złożoności zagadnienia (s. 19). W nurcie słowników objaśniających rozpatruje słowniki tematyczne, słowniki leksyki nienormatywnej, leksykony wyrazów obcych, słowniki terminów, poradniki językowe oraz opracowania encyklopedyczne. Autorka odnotowuje poszerzenie zakresu nowego słownictwa w takich dziedzinach przedmiotowych, jak filozofia, psychologia czy medycyna. Wyróżnia w najnowszych opracowaniach leksykograficznych (słowniki nowego typu) dwie tendencje: 1) dążenie do encyklopedycznych ujęć artykułów hasłowych oraz 2) ograniczenie zasobów prezentowanych jednostek stosownie do wytyczonych zadań i celów.

Źródłem analiz i ekscerpji materiału leksykalnego do poczynionych w monografii studiów porównawczych stały się dziesiątki opracowań leksykograficznych, odnotowanych zresztą w wykazie skrótów słowników (s. 29–30) i w samej bibliografii. Autorka podjęła jednocześnie w monografii analizę strukturalno-semantyczną rozlicznych opracowań leksykograficznych, prezentując materiał porównawczy artykułów hasłowych i sięgając przy tym do słownictwa o charakterze potocznym i nienormatywnym, o rodowodzie gwarowym, będącego źródłem znacznego wzbogacenia zasobów nowej leksyki.

Pierwszą część pracy rozpoczyna krótki szkic historyczny o rosyjskiej leksykografii, gdzie autorka przytacza najważniejsze fakty, m.in.: pierwsze druko-

wane słowniki (XVI–XVII w.), Słownik Dala, który ukazał się w latach 1863–1866 oraz nowsze leksykony, jak np.: С. И. Ожегов, *Словарь русского языка*, Москва 1949 czy też triadę słowników akademickich oznaczanych skrótowo jako MAS, BAS i BTS, czyli: А. П. Евгеньева (red.), *Словарь русского языка в четырех томах*, 2-е изд., испр. и доп., Москва 1981–1984 [MAS-2] (przypadałyby się równolegle wzmianka o pierwszej edycji, która ukazała się w Moskwie w l. 1957–1961 [MAS-1]); В. И. Чернышов (red.), *Словарь современного русского литературного языка*, т. 1–17, Москва–Ленинград 1950–1965 [BAS-1] (może warto byłoby wspomnieć też o drugiej edycji [BAS-2]); К. С. Горбачевич (red.), *Словарь современного русского литературного языка в 20 томах*, 2-е изд., перераб. и доп., т. 1–6, Москва 1991–1994 (por. s. 34); С. А. Кузнецов (red.), *Большой толковый словарь русского языка*, Санкт-Петербург 2000 [BTS].

W związku z typologią materiałów leksykograficznych, jak słowniki encyklopedyczne, objaśniające, etymologiczne, historyczne, frazeologiczne, wyrazów obcych, skrótów (abrewiatur), specjalne o charakterze tematycznym: terminologiczne, dialektów (gwary, slangu), leksyki argotycznej, synonimów, antonimów, homonimów, paronimów, ortograficzne, gramatyczne, języka pisarzy, neologizmów, imion własnych, toponimów, języka prasy i środków masowego przekazu i wielu innych, których ze zrozumiałych względów nie sposób bliżej przedstawić, autorka odnotowuje wiele dzieł z tego zakresu, jak np.: Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, *Энциклопедический словарь*, Москва 1998 (sądzę, że należałoby tu wprowadzić dodatkową informację o zawartości i pierwszej edycji: т. 1–82, Санкт-Петербург 1890–1904 – por. s. 37), Г. Н. Скляревская (red.), *Толковый словарь русского языка конца XX века. Языковые изменения*, Санкт-Петербург 1998 (są też kolejne wydania tego słownika, poprawione i uzupełnione, Moskwa 2000; Moskwa 2001 – por. s. 35); В. И. Максимов (red.) *Словарь перестройки*, Санкт-Петербург 1992; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург 1998; А. К. Бирих, В. М. Мокиенко, Л. И. Степанова, *Русская фразеология. Историко-этимологический словарь*, Москва 2005; Л. А. Введенская, *Словарь антонимов русского языка*, Ростов-на-Дону 1971, 1982, 1995; Ю. Д. Апресян i inni, *Новый объяснительный словарь синонимов русского языка*. Вып. 1–2, Москва 1999–2000; Н. П. Колесников, *Словарь неологизмов В. В. Маяковского*, Тбилиси 1991 etc.

Nadel-Czerwińska omawia też różne sposoby prezentowania materiałów słownikowych. Słownik Dala przykładowo ujmuje słownictwo w tzw. gniazdach. Większość jednak stosuje porządek ściśle alfabetyczny, inne podają leksykę w ugrupowaniach asocjacyjno-tematycznych itd.

Kolejne zagadnienie, którym zajęła się autorka monografii to periodyzacja w leksykografii rosyjskiej. Wyróżniła i omówiła 3 podstawowe etapy: I – przed-

sowiecki, czyli do 1917 r., II – sowiecki, od 1917 do 1987 r., III – postsowiecki – od 1987 r., począwszy od M. Gorbaczowa. Drugi etap uszczegółowiła, wyróżniając 4 podokresy: 1) od 1917 do 1932–1935 (przedstalinowski), 2) od 1932–1935 do 1953 (stalinowski), 3) od 1953 do 1964 (chruszczowowski, albo odwilży), 4) od 1964 do 1987 (breżniewowski, albo zastoju). Uważa przy tym, że dla pewnej przejrzystości można byłoby poprzestać i na dwóch podokresach: 1) od 1917 do 1953 (leninowsko-stalinowski), 2) od 1953 do 1987 (chruszczowowski-breżniewowski).

Z powyższym podziałem wiąże się określona polityka wydawnicza materiałów leksykograficznych. Na tle owej periodyzacji autorka sytuuje najnowszy okres w historii leksykografii, podkreślając swoistą eksplozję na rynku wydawniczym literatury słownikowej (s. 59).

W okresie postsowieckim wyróżniła pięć podstawowych grup opracowań słownikowych: 1) słowniki nowej leksyki, 2) słowniki leksyki nienormatywnej, 3) słowniki gwary więziennej, 3) słowniki leksyki argotycznej, 5) słowniki wulgaryzmów.

W kręgu problematyki współczesnej leksykografii mieszczą się kwestie dotyczące zasad przedstawienia materiału leksykalnego, struktury semantycznej leksemów i prezentacji poszczególnych znaczeń. Autorka apeluje o bardziej rozważne respektowanie uzualnych kontekstów w praktyce leksykograficznej (por. s. 65–66).

W rozdziale drugim Nadel-Czerwińska rozpatruje przyczyny i analizuje źródła pochodzenia nowego słownictwa w leksykonach. Opowiada się w nich za identyfikacją i rozróżnianiem faktów normatywnych i wszelkich odstępstw od tej zasady. Odnotowuje tendencję powracania części dawnego słownictwa oraz rejestrowania jednostek gminnych, gwarowych oraz wulgaryzmów.

Istotnym źródłem pochodzenia nowej leksyki są zapożyczenia, gdzie wyróżnia (1) nowe słownictwo, (2) jednostki, które ulegają aktualizacji i (3) jednostki powracające do zasobów słownikowych. Autorka podaje liczne przykłady nowego słownictwa (s. 74–75) w takich trzech podstawowych obszarach tematycznych, jak kwestie społeczne (polityka i historia, religia, handel i transport, ekonomia, finanse i prawo, stronnictwa i ugrupowania); nauka (filozofia, medycyna, psychologia, psychiatria, parapsychologia, informatyka); kultura i sztuka (rodzaje sztuki, sport, turystyka, odzież i moda, kwestie kulinarne).

Poszerzaniu zasobów leksyki sprzyjają również procesy słowotwórcze. Możliwości w tym zakresie ilustruje szereg przykładów w postaci artykułów hasłowych zaczerpniętych ze słowników (zob. s. 76–96). Nowsza leksykografia coraz częściej kodyfikuje też formy gminne, potoczne i gwarowe. Autorka sprzeciwia się określeniu *żargon ogólny* i jest zwolenniczką dyferencjacji leksyki żargonowej.

Część druga pracy została poświęcona analizie grup tematycznych nowego słownictwa z punktu widzenia jego normatywności. Rozdział trzeci obejmuje

typologię leksyki o proveniencji żargonowej, która nierzadko przemieszcza się do ogólnych zasobów słownictwa. Są to jednostki z żargonu: 1) więziennie-lagrowego, 2) różnych grup zawodowych (muzycy, politycy, wojskowi, nauczyciele, dziennikarze i inni), 3) młodzieżowego, 4) administracyjno-partyjnego (zob. np.: *тюкнуть* убить, *лажа* обман, *крейзи* i *крези* сумасшедший).

Zasoby leksykalne powiększają rozliczne skrótowce (abrewiatury), zob.: *ГИБДД* – Государственная инспекция безопасности дорожного движения; *ГАИ* – Государственная автомобильная инспекция (s. 108, por. s. 16); *МРОТ* – минимальный размер оплаты труда; *ОВИР* – Отдел виз и регистрации; *БОМЖ* – без определенного места жительства; *ФСБ* эф-эс-бэ и фэ-эс-бэ – Федеральная служба безопасности; *МВД* – эм-вэ-дэ министерство внутренних дел; *МИД* – министерство иностранных дел; *Кагебешник* – служащий КГБ – Комитета государственной безопасности; *ЦРУ* – Центральное разведывательное управление США; *ГУЛАГ* – Главное управление лагерей; *ЗК* lub *зэк* – заключенный; *СФТ* эс-эф-тэ – средний физический труд; *ЛФТ* эль-эф-тэ – легкий физический труд; *ВН* вэ-эн враг народа; *ДВН* дэ-вэ-эн дети врага народа; *АС* – антисоветские элементы.

W zasobach tych mieści się również słownictwo potoczne i gminne (*голосо-нуть*, *заикливаться*, *слямзить*...) oraz słownictwo gwarowe (*шпана*, *видик*, *балдеть*, *тусоваться*...) i wulgaryzmy (*шлюха*, *членовоз*, *затрахаться*...) (s. 115). Granice pomiędzy tym słownictwem są dosyć płynne. Nie rozstrzygają tej kwestii również autorzy słowników, którzy nie uwzględniają kwalifikatorów stylistycznych (np. T. Jefriemowa). Powraca też do słowników leksyka, którą z przyczyn ideologicznych wyrugowała cenzura: *единоличник*, *зэк*, *зечка*, *кошерный*, *колядование*... Nową leksykę wzbogacają też zapożyczenia: *инаугурация*, *мобильность*, *еврочек*, *инвектива*, *дампинг*... Na przykładzie terminów omawia procesy semantyczne, jak poszerzenie znaczenia, jego zawężenie oraz rozwój znaczeń przenośnych – metaforycznych, metonimicznych i funkcjonalnych. Odnotowuje znaczną aktywność słowotwórczą słów: *бюрократизм* – *забюрократизованность*, *забюрократизованный*, *забюрократизовать*, *забюрократизироваться*; *диссидент* – *диссидентка*, *диссидентский*, *диссидентство*, *диссидентствовать*. Zasoby te generuje dzisiaj w dużej mierze leksyka nienormatywna, dlatego też nie podlegała ona kodyfikacji w opracowaniach akademickich.

W rozdziale czwartym M. Nadel-Czerwińska rozpatrzyła tematyczne grupy (zakresy) nowej leksyki, poprzedzając całość interesującą refleksją oraz rozważaniami terminologicznymi o ruskiej i rosyjskiej mentalności, co na tle literatury przedmiotu jest ujęciem oryginalnym i prekursorskim. Autorka przypomina proveniencję nowej leksyki: 1) słownictwo spoza obszaru normatywności, 2) słownictwo objęte cenzurą ideologiczną, 3) zapożyczenia i 4) słownictwo derywowane z wymienionych zakresów. Każde z tych źródeł zawiera leksykę sensu stricto nową, aktualizację oraz leksykę przywróconą, wchodzącą z pow-

rotem do języka. Metodologicznie kwestię przyporządkowania nowej leksyki do odpowiednich grup dobrze obrazuje schemat na s. 131.

Pole tematyczne *polityka* obejmuje przykładowo słownictwo i zwroty typu: *европейское сообщество, эмбарго, открытый коридор, система грантов, визовый режим, курс евро, ратификация договора, мониторинг* i inne (s. 132).

Dalej autorka skupiła się na egzemplifikacji siedmiu grup tematycznych nowej leksyki związanej z: I. programowaniem i techniką komputerową, II. poszerzeniem ogólnej wiedzy o świecie, III. ze zmianami wewnątrz systemu państwowego, IV. z rozwojem biznesu i gospodarki rynkowej, V. z rozwojem określonych dziedzin nauki i techniki, VI. ze zmianami w życiu duchowym i fizycznym, VII. ze zmianami egzystencjalnymi. Warto przyrzeć się porównaniom kilku artykułów hasłowych w słownikach, zob. np. *бит* i *байт* na s. 139. Autorka szczegółowo zajęła się prezentacją dwóch wyróżnionych grup leksyki. W obrębie pierwszej systematyzuje materiał leksykalny w podgrupach: 1. *буфер, декодер, диск, дискета, дисплей, лаптоп*; 2. *джеройстик, интернет, картридж, компакт-диск*; 3. *база данных, биос, директория, интерфейс*; 4. *анимация*; 5. *ламер* (w dwóch ostatnich podgrupach oczekiwałbym nie pojedynczych, lecz kilku ilustracji, s. 144). Bardzo reprezentatywny jest materiał leksykalny odnoszący się do żargonu informatyków, por. m.in.: *вирус* – *вирусяка, живность, жук, зараза, зверь, червяк, шурун*; *клавиатура* – *кея, кибод, клави, топтало*; *компьютер* – *аппарат, бандура, банка, железка, ибээма, комп, компик, компук, компустер, компухтер, контупер, машина, писишка, писюг, писюк, пися, псих, путер, рубанок, тачка, цампутер*; *мышь* – *грызун, зверь, катало, крыса, муся, мыша, мышатина, хвостатая*; *сиди-ром* (CD-ROM) – *сидивёртка, сидишник, сидюк, сидюшник* (s. 145–146).

Drugą grupę leksyki autorka omawia na przykładach typu: *высочество, поручик, поручица, епитимья, епитрахиль, есаул, есаульство*. Odnotowuje przy tym przykłady świadczące o uwalnianiu się leksyki od konotacji ideologicznych (por. *класс*, s. 149).

Zakończenie zawiera wnioski i ogólne spostrzeżenia przeprowadzonych w monografii studiów nad nowym słownictwem skodyfikowanym w opracowaniach leksykograficznych. Autorka postrzega w najnowszej leksykografii szereg mankamentów, będących skutkiem niewystarczającej dyferencjacji słownictwa w opracowaniach normatywnych oraz znacznego uproszczenia artykułów hasłowych w słownikach z leksyką nienormatywną. Uwagę zwraca obszerna bibliografia, licząca 176 pozycji (s. 161–168), którą poszerzają odnotowane na s. 29–30 słowniki w liczbie 36.

W trakcie lektury monografii nasunęły mi się pewne uwagi. Należałoby dopowiedzieć, że oprócz wspomnianych w pracy słowników, najnowsze abrewiatury zostały też skodyfikowane w innych leksykonach, np.: E. Г. Коваленко (red.), *Новый словарь сокращений русского языка*, Москва 1995; И. В. Фаградян (red.), *Новые сокращения в русском языке 1996–1999: дополнение*

к «Новому словарю сокращений русского языка», Москва 1999; С. В. Фадеев, *Тематический словарь сокращений современного русского языка*, Москва 1998; Г. Н. Скляревская, *Словарь сокращений современного литературного языка*, Москва 2004.

Słownik Dala przykładowo ujmuje i opisuje słownictwo w tzw. gniazdach derywatów, ale trzy pierwsze tomy BAS-1 również kodyfikują leksykę w gniazdach, czyli w systemie znanym ze wspomnianego słownika Dala, chociaż kolejne tomy podają materiał w porządku ściśle alfabetycznym. Natomiast autorzy BAS-2 obrali konsekwentnie układ alfabetyczny.

Może warto byłoby też szerzej omówić przyjęte już rozstrzygnięcia w prezentowaniu nowszego słownictwa w niektórych opracowaniach leksykograficznych. Uwagę zwraca przykładowo przyjęty przez autorów słownika pod red. G. Sklariewskiej system specjalnych oznaczeń graficznych, przy pomocy którego skodyfikowana leksyka została podzielona na jednostki, które wychodzą z użycia; na te, które zostały przesunięte ze strefy leksyki pasywnej do obszaru leksyki aktywnej; te, które aktualizują swoją semantykę i te wreszcie, które zostały wprowadzone do zasobu leksykalnego w drodze zapożyczeń bądź w drodze procesów słotwórczych.

Opierając się na *Bibliografii* może powstać mylne wrażenie o zbyt skromnej ilości opracowań polskich slawistów i rusycystów, tymczasem w tekście zasadniczym swojej monografii (zob. np. s. 61, 66, 96) autorka zamieściła szereg zbiorów tematycznych i prac studyjnych z zakresu nowej leksyki rosyjskiej, które cyklicznie ukazują się w Warszawie, Rzeszowie, Kielcach, Łodzi, Katowicach, Słupsku, Zielonej Górze. Poszerzyłbym jednocześnie literaturę przedmiotu o kilka innych pozycji, m.in.: S. Urbańczyk, B. Sieradzka-Baziur, *Słowniki i encyklopedie. Ich rodzaje i użyteczność*, Kraków 2000; O. M. Карпова, *Словари языка писателей*, Москва 1989; A. Szczęsny, *Новые лингвистические словари русского и польского языков (обзор лексикографических произведений 1987–1992 гг.)*, „Przegląd Rusycystyczny” 1993, nr 3–4, s. 113–126; K. Bajor, *W sprawie słownika języka rosyjskiego drugiej połowy XX wieku*, [w:] *Beiträge zur Slavistik 37: Slavistische Studien zum XII. Internationalen Slavistenkongress in Krakau 1998*. H. Jelitte (Hrsg.), Frankfurt am Main – Berlin – Bern – New York – Paris – Wien 1998, s. 259–264; A. Markunas, *К проблеме заглавных и малых букв в церковной лексике*, „Przegląd Rusycystyczny” 2002, nr 4, s. 116–127. Na uwagę zasługuje też seria wydawnicza „Semiosis Lexicographica” (Warszawa), którą od roku 1999 redaguje J. Wawrzyńczyk.

Spostrzeżenia i sugestie powyższe żadną miarą nie pomniejszają aprobatoryjnej merytorycznej oceny recenzowanej książki.

Uważam, że monografia Margarity Nadel-Czerwińskiej jest wartościowym opracowaniem. Jest to pierwszy w literaturze przedmiotu systematyczny opis statusu nowego słownictwa oparty na obszernym i reprezentatywnym materiale

leksykograficznym. Książka ma nie tylko dużą wartość praktyczną, lecz jest także cennym opracowaniem naukowym, wydatnie wzbogacającym wiedzę o różnych zjawiskach leksykograficznych.

Jarosław Wierziński

THE STATUS OF NEW RUSSIAN VOCABULARY IN LEXICOGRAPHIC WORKS

It is a review article of the book by Margarita Nadel-Czerwińska entitled *The new lexis in Russian explanatory dictionaries of the end of the 20th and the beginning of the 21st century*, which was published by Silesian University Publishers in 2006 (Katowice, 172 pages). Within the literature concerning this subject the monograph is the first systematic description of the status of the new lexis based on vast and representative lexicographic material. It is characterized not only by its great practical value but also by being a valuable piece of research, enriching the knowledge about different, meaningful lexicographical phenomena.